

Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 19, No 1, Spring and Summer 2026
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2026.243095.1484>

Research Paper

Family economy and the role of Urban women in the Qajar era: An analysis of historical newspapers (1319-1343 AH)

1. Zahra Ghaffarzadeh,^{} 2. Mohammad Salmasizadeh^{}

1. Phd student of Iran Islamic history, Department of History, Faculty of Law and Social Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran. (Corresponding author) Email zahraghaffarzadeh5@gmail.com

2. professor, Department of History, Faculty of Law and Social Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran. Email msalmasizadeh@tabrizu.ac.ir

Received: 2025/12/30 PP 133-159 Accepted: 2026/02/02

Abstract

The present study, based on Georg Simmel's theoretical framework and concepts such as monetary economy, consumption, women's work, contentment, extravagance, and marriage for money, analyzes the role of urban women in the family's economic management during the Qajar period. This study examines the urban society of the Qajar period, focusing on newspapers published in Iran between 1319 and 1343 AH. Women during the Qajar period were divided into three groups: urban, rural, and tribal, which played a different role in the family economy; while rural and tribal women had a more direct participation in household production and income, the role of urban women was mainly managerial and supervisory and was defined within the framework of consumption and organizing the household economy. The newspapers reflect the society's attitude towards changing and improving the role of urban women in the family economy. By criticizing extravagance and preference for imported goods, these newspapers encouraged women to be content and defined a new role for them. Also, encouraging income generation through handicraft training and women-only factories were proposed as solutions for economic empowerment. Newspapers also pointed out the social consequences of unemployment and lack of job opportunities for women and examined its relationship with non-normative behaviors. The research, with a descriptive-analytical approach, by analyzing the qualitative content of newspapers and using library resources, answers the question of how urban women played a role in family economic management and what newspapers' attitude toward this role. The findings show that newspapers were active in changing traditional attitude towards the economic role of urban women and encouraged them to have relative economic independence, make decisions in marriage, and maintain personal dignity; an issue that can be explained by the components of monetary economy and consumption in Simmel's theory.

Keywords: Urban women, Qajar, Economic management, Newspaper, Georg simmel.

Citation: Ghaffarzadeh, Zahra and Mohammad Salmasizadeh, 2026. *Family economy and the role of Urban women in the Qajar era: An analysis of historical newspapers (1319-1343 AH)*, Journal of History of Iran, Spring and Summer, Vol 19, no 1, PP 133-159.

Copyright: 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

The family economy in urban society during the Qajar period is one of the areas that has received less attention in classical historiography, and the role of women in it has often been portrayed as marginal. Most historical narratives have considered urban women dependent on men's income and lacking an effective role in organizing the family's livelihood. However, a study of press sources from the Qajar period shows that everyday urban life inevitably involved women in economic issues, and they cannot be considered passive actors. As emerging media, Qajar newspapers have also addressed social and economic issues of urban society in addition to political news. In the meantime, women have been presented not only as moral or family subjects, but also as a group exposed to poverty, inequality, and economic instability. In many articles, press writers, in an educational or warning tone, invited women to control their expenses, avoid waste, save, and be prudent in their consumption. These recommendations show that the economic management of the home was implicitly considered a female responsibility.

The press has also paid attention to the social consequences of women's economic crisis. The reference to marriages based on financial means reflects a situation in which the economy overshadows family relationships and personal decisions. This situation can be analyzed within the theoretical framework of Georg Simmel, where money becomes a determining factor in redefining social relationships and calculating logic prevails over emotional bonds.

Studies such as Vantin Moghadam essay (2016) or studies based on travelogues like Alizadeh Biejandi (2015) essay, as a research background shows that studies of women in the Qajar era have focused more on their general social status or their economic participation in the form of wage labor and handicrafts, although they provide valuable information but they have paid less attention to the role of urban women in the family economy and the press discourse surrounding it. Therefore, the present study, focusing on newspapers of the Qajar period and relying on Simmel's theory, attempts to present a new picture of the economic role of urban women.

Materials and Methods

The research method of this study is descriptive-analytical and uses qualitative content analysis to examine newspapers. The theoretical framework of the study is based on the theories of Georg Simmel, which has been used in data analysis. The research data have been collected through library resources and

newspapers published between 1319 and 1343 AH. In addition to newspaper resources, travelogues have also been used as a background for entering into discussions and understanding the social and cultural contexts of the period under study. The present study seeks to answer the main question of how urban women played a role in family economic management and what approach did newspapers have towards this role? Also, sub-questions include how did the Qajar period press examine the role of women in the family economy and what challenges and limitations were raised regarding women's economic role in the family space? The purpose of the research is to analyze the approach of newspapers towards the role of women in the family economy using Simmel's theoretical framework.

Result and Discussion

This research was conducted in two parts: "The Role of Women in the Family Economy" and "Economic Management Strategies" and analyzed newspapers published between 1319 and 1343 AH to examine the status of urban women in the Qajar period. Georg Simmel's theoretical framework, especially his views in the book "The Philosophy of Money", was also taken into account in the data analysis. The role of urban Qajar women in the family economy was examined in newspapers under several axes: encouraging women to work, illegal jobs, economic control of the family, and money marriages. Each of these axes can be analyzed in Simmel's theoretical framework.

One of the most important issues raised in newspapers was encouraging women to work and learn skills. By proposing the establishment of handicraft schools and factories for women, the newspapers tried to reduce unemployment and women's economic dependence on their husbands. Their main concern was the spread of unemployment and the turning of women without income to illegal jobs such as begging and prostitution. Newspapers such as Qalam Azad, which were published in the late Qajar period, have explicitly criticized this situation. Although travelogues treat these issues superficially, newspapers emphasized the need to deal with these phenomena seriously. This approach is also consistent with Simmel's view; he criticizes these behaviors from a psychological perspective and considers them a sign of a disruption in the value of money. The second part of the study is dedicated to the strategies proposed by newspapers for women's economic management. One of these strategies was to control the family economy by recording income and expenses. Newspapers highlighted the role of the housewife in maintaining the family's wealth; for

example, the newspaper Danesh introduced the woman as “the keeper of the husband’s wealth.»

Another part of the study deals with economic marriages and divorces and shows that the economic factor played a fundamental role in these decisions. This is consistent with Simmel’s theory about marriages based on money, which he considers to belong to primitive societies. There are newspaper reports of people seeking profit from registering a marriage between a woman and two men, a situation that arose from the economicization of marriage, leading some to propose the establishment of official institutions to combat it. Newspapers then gave women advice on how to avoid extravagance, such as warning against extravagance, encouraging modesty in dress, and managing income and expenses. Buying luxury goods, competing in shopping, and spending money on magic were considered examples of extravagance. They also emphasized the consumption of domestic goods and the avoidance of luxury. These views are consistent with Simmel’s view that money depreciates due to extravagance. Overall, the newspapers tried to encourage women to manage the family economy and avoid unemployment and illegal jobs. Although Simmel considers some phenomena, such as money marriages, to be specific to primitive societies, a study of the newspapers shows that Qajar society can be considered a society in transition.

Conclusions

A review of press materials from the Qajar period shows that newspapers redefined women’s status by encouraging them to play a role in economic life and providing solutions for managing the family economy. Newspaper sources from 1319 to 1343 AH advised women to regulate consumption, control expenses, and employ new economic methods to maintain the family’s livelihood balance. This approach indicates that the press considered women part of the project of economic regulation of society. In the constitutional intellectual atmosphere, recommendations such as thrift, saving, and preference for domestic products went beyond the level of individual advice and became a reformist tool for reducing economic dependence. Assigning the realization of these goals to women highlights their role in transferring new economic values into the family. However, this role was accompanied by structural and patriarchal restrictions. Therefore, Qajar society can be considered a society in transition, in which the press played a role in the gradual shaping of its new economic order. An order that can be considered in line with Simmel’s analysis of the link between the monetary economy and social values.

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

مجله تاریخ ایران

سال ۱۹، شماره ۱، بهار و تابستان، ۱۴۰۵
شاپا الکترونیکی: 2588-6916 شاپا: 2008-7357

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2026.243095.1484>

مقاله پژوهشی

اقتصاد خانواده و نقش زنان شهری دوره قاجار: تحلیل روزنامه‌های تاریخی (۱۳۱۹-۱۳۴۳ق)

۱. زهرا غفارزاده، ۲. محمد سلماسی زاده

۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، گروه تاریخ، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول) رایانامه: zahraghaffarzadeh5@gmail.com

۲. استاد گروه تاریخ، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران رایانامه: msalmasizadeh@tabrizu.ac.ir

دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۰۹ صص ۱۳۳-۱۵۹ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۱۳

چکیده

پژوهش حاضر با تکیه بر چارچوب نظری گئورگ زیمل و مفاهیمی چون اقتصاد پولی، مصرف، کار زنان، قناعت، ولخرجی و ازدواج برای پول، به تحلیل نقش زنان شهری دوره قاجار در مدیریت اقتصادی خانواده می‌پردازد. این پژوهش با تمرکز بر روزنامه‌های منتشرشده در ایران بین سال‌های ۱۳۱۹ تا ۱۳۴۳ هجری قمری، جامعه‌ی شهری قاجار را بررسی می‌کند. زنان دوره قاجار به سه گروه شهری، روستایی و ایلیاتی تقسیم می‌شدند که هر یک نقش متفاوتی در اقتصاد خانواده ایفا می‌کردند؛ در حالی که زنان روستایی و ایلیاتی مشارکت مستقیم‌تری در تولید و درآمد خانوار داشتند، نقش زنان شهری عمدتاً مدیریتی و نظارتی و در چارچوب مصرف و سامان‌دهی اقتصاد خانه تعریف می‌شد. روزنامه‌های آن دوره نمایانگر نگرش جامعه نسبت به تغییر و ارتقای نقش زنان شهری در اقتصاد خانواده هستند. این روزنامه‌ها با نقد ولخرجی و ترجیح کالاهای وارداتی، زنان را به قناعت ترغیب و نقش جدیدی برای آنان تعریف می‌کردند. همچنین تشویق به کسب درآمد از طریق آموزش هنرهای دستی و کارخانه‌های مختص زنان، راهکارهایی برای توانمندسازی اقتصادی مطرح شدند. روزنامه‌ها همچنین به پیامدهای اجتماعی بیکاری و فقدان فرصت‌های شغلی برای زنان اشاره کرده و ارتباط آن را با رفتارهای خلاف هنجار بررسی کردند که این موضوع یکی از شیوه‌های انتقادی بود که توسط روزنامه‌ها به طور مداوم پیگیری می‌شد. پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی با تحلیل محتوای کیفی روزنامه‌ها و استفاده از منابع کتابخانه‌ای، به این پرسش پاسخ می‌دهد چگونه زنان شهری در مدیریت اقتصادی خانواده نقش ایفا کردند و روزنامه‌ها چه نگرشی نسبت به این نقش داشتند. یافته‌ها نشان می‌دهد روزنامه‌ها در تغییر نگرش سنتی نسبت به نقش اقتصادی زنان شهری فعال بودند و آنان را به استقلال نسبی اقتصادی، تصمیم‌گیری در ازدواج و حفظ کرامت فردی تشویق می‌کردند؛ موضوعی که با مؤلفه‌های اقتصاد پولی و مصرف در نظریه‌ی زیمل قابل تبیین است.

واژه‌های کلیدی: زنان شهری، قاجار، مدیریت اقتصادی، روزنامه، گئورگ زیمل.

استناد: غفارزاده، زهرا و محمد سلماسی زاده. ۱۴۰۵. اقتصاد خانواده و نقش زنان شهری دوره قاجار: تحلیل روزنامه‌های تاریخی (۱۳۱۹-۱۳۴۳ق). مجله تاریخ ایران، بهار و تابستان، سال ۱۹، شماره ۱، ۱۳۳-۱۵۹.

Copyright:© 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

نگرش رایج در منابع تاریخی درباره زنان شهری در دوره قاجار، اغلب بر خانه‌نشینی آنان تأکید دارد. این دیدگاه سنتی، زن را محدود به فضای خانه و امور غیر اقتصادی می‌دانست؛ تصویری که در متون و متعاقباً در فضای عمومی آن دوره بسیار غالب بود. روزنامه‌های آن زمان نیز عمدتاً اخبار مربوط به زنان را در قالب رویدادهایی مانند تولد فرزند یا حوادثی همچون سرقت، بی‌عصمتی و آسیب‌های اخلاقی منتشر می‌کردند. با این حال، در کنار این نگاه غالب، برخی روزنامه‌ها تلاش داشتند با ارائه توصیه‌های کاربردی به زنان، راهکارهایی برای بهبود شرایط اقتصادی و مدیریت بهتر خانواده پیشنهاد کنند؛ از جمله مهم‌ترین موضوعات مطرح‌شده، اشاره به شیوه‌های کسب درآمد توسط زنان بود.

روزنامه‌های آن دوره به‌ویژه به آسیب‌های اقتصادی و اجتماعی ناشی از فقر و نبود درآمد در میان زنان پرداختند؛ آسیب‌هایی که برخی از آنان را به رفتارهای اقتصادی خاص، از جمله ازدواج‌هایی مبتنی بر پول، سوق می‌داد. این نوع ازدواج‌ها نه بر اساس عشق و علاقه، بلکه بر مبنای ضرورت‌های مالی و اقتصادی شکل می‌گرفت و حتی مردان نیز به دلایل اقتصادی به آن تن می‌دادند. این مسئله را می‌توان با بهره‌گیری از نظریات گئورگ زیمل درباره تأثیر پول بر شکل‌دهی روابط اجتماعی و ازدواج تحلیل کرد. از دیگر موضوعات محوری در روزنامه‌های دوره قاجار، تشویق زنان به قناعت و پس‌انداز بود؛ امری که برای کاهش وابستگی اقتصادی به مردان و افزایش توان مالی خانواده مطرح می‌شد. این تأکید بر مدیریت مصرف، با دیدگاه‌های زیمل نیز قابل تطبیق است.

در مورد پیشینه پژوهش باید گفت که چنین موضوعی تاکنون به‌طور مستقیم مورد توجه قرار نگرفته است. تنها پژوهش‌هایی محدود به موضوع اقتصاد زنان پرداخته‌اند، اما پژوهش حاضر از حیث تمرکز ویژه بر زنان شهری و تحلیل انتقادی محتوای روزنامه‌ها در این زمینه اهمیت ویژه‌ای دارد. از جمله پژوهش‌های مرتبط می‌توان به مقاله «پنهان در تاریخ؛ زنان و نقش اقتصادی آنان در ایران عصر قاجار و پهلوی» اشاره کرد؛ این مقاله ترجمه‌ای از پژوهش وانتین مقدم به قلم سید حسین کرین و خدیجه پهلوانی است که در فصلنامه تاریخ نو (پاییز ۱۳۹۵) منتشر شده است. این مقاله با تأکید بر نظریه سرمایه‌داری و زنان طبقه کارگر به بررسی دو دوره قاجار و پهلوی پرداخته است. تفاوت اصلی پژوهش حاضر با آن، تأکید بر نقش زنان شهری در اقتصاد خانواده و تحلیل روزنامه‌ها به عنوان منابع اصلی است. مقاله مذکور به دلیل بررسی هم‌زمان دو دوره تاریخی، تمرکز کمتری بر دوره قاجار دارد و به نقش زنان در مدیریت اقتصاد خانواده نپرداخته است.

همچنین مقاله «بررسی مشارکت‌های اقتصادی زنان شهری در عصر قاجار با تکیه بر گزارش

سیاحان خارجی» نوشته زهرا عزیزاده بیرجندی و اکرم ناصری در مجله تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام (پاییز و زمستان ۱۳۹۴)، بیشتر به بررسی کلی دوره قاجار پرداخته و بر گزارش‌های سفرنامه‌ها تأکید دارد. این مقاله عمدتاً به نگرش مردسالارانه یا زن‌محور بودن مطالب و مبارزات زنان برای حقوقشان پرداخته و نقش زنان شهری در اقتصاد خانواده را بررسی نکرده است. بر اساس مطالب فوق، پژوهش حاضر اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا به‌طور اختصاصی به رویکرد روزنامه‌های دوره قاجار نسبت به نقش زنان در اقتصاد خانواده می‌پردازد. افزون بر این، بهره‌گیری از چارچوب نظری گئورگ زیمل، به‌ویژه در زمینه اقتصاد پولی و روابط اجتماعی در جامعه شهری، پژوهش را از مطالعات پیشین متمایز کرده و خلأهای موجود در ادبیات پژوهش را پوشش می‌دهد. پرسش اصلی پژوهش این است که زنان شهری چگونه در مدیریت اقتصادی خانواده نقش‌آفرینی می‌کردند و روزنامه‌ها چه رویکردی نسبت به این نقش داشتند؟ پرسش‌های فرعی نیز شامل این موارد است که مطبوعات قاجار با چه روش‌هایی نقش زنان در اقتصاد خانواده را بررسی می‌کردند و چه مشکلاتی در مسیر نقش‌آفرینی آنان در اقتصاد خانه وجود داشت؟ تحقیق حاضر می‌تواند به درک عمیق‌تری از تحولات اجتماعی-اقتصادی زنان شهری در دوره قاجار و نقش رسانه‌ها در شکل‌گیری این تحولات یاری رساند.

چارچوب نظری

گئورگ زیمل (۱۸۵۸-۱۹۱۸م) از جامعه‌شناسانی است که اقتصاد و تأثیرات آن بر زندگی اجتماعی را بسیار مهم می‌داند. او در کتاب «فلسفه پول»، علاوه بر بررسی ارزش پول، پیامدهای آن را بر روابط و ساختارهای اجتماعی تحلیل می‌کند. جامعه مورد نظر زیمل، جامعه شهری است؛ زیرا به باور او، زندگی مدرن در شهر شکل می‌گیرد و شهر بستر اصلی گسترش اقتصاد پولی و فرهنگ مدرن است (کیویستو، ۱۳۷۸: ۱۷۶). از این رو، زیمل را می‌توان یکی از نخستین نظریه‌پردازان جامعه‌شناسی شهری مدرن دانست. در پژوهش حاضر نیز جامعه شهری دوره قاجار از خلال روزنامه‌ها بررسی می‌شود و نظریات زیمل درباره کار، مصرف، قناعت، ولخرجی و ازدواج برای پول، چارچوب تحلیل را شکل می‌دهد. زیمل بر غلبه مصرف بر تولید تأکید کرده و معتقد است که گرایش بیشتر افراد به سوی مصرف است. در جوامع سنتی، کار برای تأمین نیازهای مصرفی فوری انجام می‌شد و این امر می‌توانست به افزایش بیکاری بینجامد (زیمل، ۱۴۰۰: ۲۳۱). او کسب پول را ارزشمند می‌داند و پول را عاملی می‌شمارد که همگان را به قدرت خود معتقد می‌سازد (همان: ۲۳۵). زیمل همچنین به کار زنان توجه دارد و معتقد است که سازمان‌دهی منظم کار می‌تواند آنان را به اشتغال در کارخانه‌ها ترغیب کند. او در یک مثال اشاره می‌کند که دختران، کار در کارخانه را بر خدمت در خانه افراد صاحب قدرت ترجیح می‌دادند؛ زیرا

از نظر مادی در وضعیت بهتری قرار می‌گرفتند، هرچند آزادی کمتری تجربه می‌کردند (همان: ۲۹۲). در بحث ولخرجی، زیمل فرد ولخرج را کسی می‌داند که پول را صرف استفاده‌های بی‌معنا و خریدهایی می‌کند که با وضعیت او تناسب ندارد. ولخرجی در عین نشان دادن اهمیت پول، در قالب مصرف افراطی بروز می‌یابد و ریشه‌ای روانی دارد (همان: ۲۴۹).

زیمل از جمله نظریه‌پردازانی است که به نقش اقتصاد در ازدواج توجه کرده است. از نظر او، ازدواج پیوندی اقتصادی و سیاسی بوده که گاه بدون عشق شکل می‌گرفت و انتظار می‌رفت عشق پس از ازدواج پدید آید (هله، ۱۳۹۴: ۱۱۷). او میان جوامع بدوی و جوامع مدرن تمایز قائل می‌شود؛ در جوامع مدرن، زن مسئول سامان‌دهی مصرف درآمد شوهر است (زیمل، ۱۴۰۰: ۳۹۶). زیمل در بحث ازدواج نظریاتی را مطرح می‌کند که در بخش تحلیلی پژوهش حاضر مورد استفاده قرار خواهند گرفت. هدف از بیان این چارچوب نظری، بررسی جامعه شهری دوره قاجار و زندگی زنان، و سنجش میزان انطباق نظریه زیمل با شرایط آن دوره است؛ همچنین با توجه به تمایز میان جوامع مدرن و بدوی، جایگاه جامعه شهری قاجار نیز بررسی می‌شود.

نقش زنان شهری قاجار در اقتصاد خانواده

روزنامه‌های این دوره برای زنان نقش‌های متعددی تعریف می‌کردند. هدف از طرح این نقش‌ها، ایجاد انگیزه در میان زنان بود تا بتوانند تا حدی سرنوشت خود را در دست گیرند. در این چارچوب، نقش‌های گوناگونی از جمله اشتغال و نیز کنترل اقتصادی خانواده برای زنان مطرح می‌شد. به‌طور کلی، نقش زنان را می‌توان در محورهایی چون تشویق به ایجاد شغل‌های جدید، طرح مسئله شغل‌های نامشروع، کنترل اقتصادی خانواده و نیز ازدواج‌های پولی بررسی کرد. در این میان، شغل‌های نامشروع در روزنامه‌ها به‌طور گسترده مورد انتقاد قرار گرفته‌اند و در مقابل، فراگیری و کسب هنرهای دستی به‌عنوان راهکاری مناسب برای فعالیت اقتصادی زنان مورد تشویق واقع شده است.

اشتغال زنان و کمک به اقتصاد خانوار

در دوره قاجار، زنان شهری نقش اقتصادی مشخصی داشتند؛ باین‌حال، این نقش محدود بود و اغلب در چارچوب کارهای یدی و سنتی تعریف می‌شد. کلارا کولیور رایس در سفرنامه خود اشاره می‌کند که برخلاف کشورهای اروپایی، در ایران کارخانه‌ها و کارگاه‌های بزرگ صنعتی وجود نداشت و زنان بیشتر در خانه به سوزن‌دوزی، خیاطی و روبنده‌دوزی مشغول بودند. برخی زنان نیز به گیوه‌دوزی می‌پرداختند. زنان به‌طور مستقل کار می‌کردند، اما اغلب فاقد سرمایه بودند و تاجران مواد اولیه را فراهم می‌کردند؛ دستمزد زنان نیز ناچیز بود (رایس، ۱۳۸۳: ۱۵۹-۱۶۱). همچنین کارگاه‌های قالیبافی رایج بود، اما مردان ایرانی

علاقه‌ای به اشتغال همسرانشان در کارگاه‌ها نداشتند و این کار بیشتر توسط زنان ایلپاتی و روستایی انجام می‌شد (همان: ۱۶۵). دستمزد زنان قالیباف نیز ناچیز بود و حتی اگر در کارگاه‌های افراد متمول کار می‌کردند، وضعیت بهتری نداشتند (دلریش، ۱۳۷۵: ۴۸). زنان قاجار، به‌ویژه در روستاها، به‌عنوان کارگران بدون مزد و تولیدکنندگان محصولات فعال بودند (مقدم، ۱۳۹۵: ۸۶). در شهر، زنان بیشتر به آشپزی و خیاطی مشغول بودند، اما زنان اشراف این امور را به خدمتکاران واگذار می‌کردند (دلریش، ۱۳۷۵: ۳۵). در واقع، سفرنامه‌های این دوره بیشتر به توصیف زندگی زنان می‌پرداختند و از این رو می‌توانند به‌عنوان یک پیش‌زمینه قابل توجه باشند؛ اما نکته‌نظرات روزنامه‌ها با سفرنامه‌ها متفاوت است. روزنامه‌ها در این حوزه و سایر حوزه‌هایی که بدان خواهیم پرداخت، در نقش یک توصیفگر-برخلاف سفرنامه‌ها-قرار نگرفته‌اند، بلکه به نقد و بررسی مطالب و ارائه راهکارها پرداخته‌اند. همچنین بررسی رویکرد روزنامه‌های مختلف در کنار یکدیگر، به شکل‌گیری دیدگاهی شفاف‌تر می‌انجامد.

در مورد روزنامه‌ها باید گفت که اشتغال زنان و کمک به اقتصاد خانواده موضوعی بود که روزنامه‌های قاجار به‌طور مکرر به آن می‌پرداختند. ایجاد فرصت‌های درآمدزایی از طریق آموزش هنرهای دستی به دختران، به‌عنوان راهکاری مؤثر مطرح می‌شد. این آموزش‌ها علاوه بر تقویت مهارت‌ها، انگیزه زنان را برای ورود به بازار کار افزایش می‌دادند (شکوفه، ۱۳۳۳ ه‍.ق، شماره ۱۲: ۱). یکی از روش‌های حمایتی، خرید هنرهای دستی زنان با قیمت مناسب بود که هم به تأمین درآمد آنان کمک می‌کرد و هم انگیزه ارتقای کیفیت تولیدات را افزایش می‌داد. همچنین تأسیس مدرسه‌های آموزش هنرهای دستی برای دختران فقیر و یتیم، به‌عنوان اقدامی خیرخواهانه و راهی برای کسب درآمد مطرح می‌شد (شکوفه، ۱۳۳۲ ه‍.ق، شماره ۲۱: ۲). مدارس غربی نیز می‌کوشیدند به دختران هنرهای بیاموزند تا در مواقع نیاز بتوانند معیشت خود را تأمین کنند (رایس، ۱۳۸۳: ۱۶۲). برخی روزنامه‌ها، مانند نامه بانوان، راهکارهایی برای اشتغال زنان به هیئت دولت ارائه کردند؛ از جمله پیشنهاد تأسیس کارخانه‌های ویژه زنان تا با ایجاد محیط کاری سالم، استقلال مالی آنان فراهم شود و از شیوع گدایی و روسپی‌گری کاسته گردد (نامه بانوان، ۱۳۳۹ ه‍.ق، شماره ۱۳: ۱). هدف از طرح این موارد، توانمندسازی زنان در کنار تشویق به آموزش هنرهای دستی بود تا زمینه استقلال اقتصادی آنان فراهم شود.

ویژگی‌های مثبت دختران از نظر مطبوعات آن زمان شامل تحصیل برای اشتغال، فعالیت در صنایع هنری و رعایت صرفه‌جویی بود. روزنامه شکوفه در مقاله «دختر خوب کدام است؟» به تشویق دختران برای آموزش مهارت‌ها پرداخته است (شکوفه، ۱۳۳۰ ه‍.ق، شماره ۱۱: ۳). همچنین خطابه‌ها و مقالات مختلفی برای تشویق به کسب علم منتشر می‌شد؛ از جمله خطابه‌ای از یکی از شاگردان دبستان ناموس

و دبستان هنر (باغدار دلگشا، بی تا: ۳-۴). هدف این مقالات، هویت‌سازی نو برای زنان، تشویق به کسب درآمد و کاهش وابستگی مالی به مردان بود.

موضوع بیکاری زنان شهری یکی از نگرانی‌های روزنامه‌ها بود. طبق آماري که مجله فلاح و تجارت ارائه کرده است، نیمی از زنان ایران در دوره قاجار بیکار بودند که عمدتاً به زنان شهری مربوط می‌شد (فلاح و تجارت، ۱۲۹۷ ه‍.ق، شماره ۵: ۸۳)، درحالی‌که زنان روستایی و ایللیاتی در صنایع دستی مشغول بودند. روزنامه «کوکب دُری» بیکاری زنان را عامل بروز رفتارهای ناپسند، مانند پرسه‌زنی در خیابان‌ها، می‌دانست و زنان اروپایی را نمونه‌ای مثبت معرفی می‌کرد که با حفظ شرافت در مشاغل چون قابلگی و طبابت فعالیت داشتند (کوکب دُری، ۱۳۲۵ ه‍.ق، شماره ۲: ۴). هدف این مقاله مقایسه اشتغال زنان اروپایی با ایران بود؛ باین‌حال، مقاله دو هدف نهان دیگر را نیز دنبال می‌کرد: نخست، تشویق زنان به کار؛ و دوم، نقد بیکاری زنان؛ زیرا نبود درآمد و فقر گاه موجب شکل‌گیری مشاغل نامشروع برای کسب درآمد می‌شد. در یک پیش‌زمینه تاریخی باید به این نکته اشاره کرد که بسیاری از زنان شهری - به‌جز زنان خانواده‌های ثروتمند و صاحب‌منصب - وابسته به مخارج شوهران خود بودند (شیل، ۱۳۶۸: ۸۸؛ گمنام، ۱۳۶۳: ۳۷). این وابستگی مالی، پس از فوت شوهر، اغلب به تنگدستی می‌انجامید. نمونه‌ای از این وضعیت در مجلس مشروطه مطرح شده است؛ جایی که بحثی درباره تحصن زنان ناصرالدین‌شاه برای رسیدگی به وضع معیشتی آنان مطرح شد، اما به دلیل مشکلات مالی دولت پذیرفته نشد (حبل المتین تهران، ۱۳۲۵ ه‍.ق، شماره ۱۷۵: ۲).

روزنامه حبل المتین تهران وضعیت معیشتی زنان قاجار را نقد کرد و بی‌توجهی مردم به هزینه‌های زنان و دختران را از عوامل بروز مشکلات دانست. زنان تهران فاقد درآمد و مهارت شغلی بودند و به شوهران خود وابسته بودند؛ به‌ویژه زنان بیوه وضعیت دشوارتری داشتند (حبل المتین تهران، ۱۳۲۵ ه‍.ق، شماره ۱۰۳: ۱). البته یکی از راه‌های کمک مالی به زنان بیوه در این دوره، موقوفات بود که به نظر می‌رسد به‌درستی اجرا نمی‌شد (مرآت جنوب، ۱۳۲۹ ه‍.ق، شماره ۲۲: ۱). وابستگی مالی زنان به مردان چنان بود که گاه برای تأمین نیازهای مالی یا از سر طمع در اموال همسر، دست به برداشت از اموال شوهر می‌زدند. نمونه‌ای از این موضوع، زن محمداقرا بنا بود که تنخواه شوهر را تصاحب کرده و پس از ۲۰ سال عقد، نزد پسرانش از شوهر سابق بازگشته بود (ادب، ۱۳۲۱ ه‍.ق، شماره ۳۰: ۶). هدف روزنامه از بیان این نمونه، نقد وابستگی مالی زنان بود؛ زیرا این وابستگی موجب شکل‌گیری حرص و طمع می‌شد و از سوی دیگر، زنان را از اشتغال و استقلال اقتصادی باز می‌داشت.

به نظر مطبوعات، با توجه به شرایط اقتصادی دشوار، اشتغال زنان در کنار مردان ضروری بود. روزنامه

«زبان زنان» بر به‌کارگیری زنان در صنعت تأکید داشت (زبان زنان، ۱۳۳۸ ه‍.ق، شماره ۲۵: ۲). باین‌حال، زنان شهری در طبقات پایین‌گاه به خدمتکاری با دستمزدی اندک روی می‌آوردند. روزنامه «عالم نسوان» بر لزوم رفتار منصفانه با خدمتکاران، از جمله پرداخت منظم حقوق و آموزش آنان تأکید می‌کرد (عالم نسوان، ۱۳۳۹ ه‍.ق، شماره ۳: ۱۲-۱۵). ویلز نیز به بخشش لباس‌های کهنه به مستخدمین اشاره دارد که موجب تضعیف عزت نفس آنان می‌شد (ویلز، ۱۳۶۸: ۱۰۸). شایان ذکر است که مطالب روزنامه‌ها بیشتر به بیان مشکلات زنان خانه‌دار طبقه متوسط شهری می‌پرداختند و بسیاری از مطالب نیز بازتاب همین موضوع است. بررسی وضعیت سایر زنان -مانند خدمتکاران- در این اخبار تنها در حد چند خبر کوتاه مطرح شده است. این امر را می‌توان به دو دلیل دانست: نخست آنکه مخاطب اصلی روزنامه‌ها زنانی بودند که سواد خواندن و نوشتن داشتند؛ از این‌رو پرداختن به این گروه در اولویت قرار داشت. دوم آنکه زنان سایر طبقات در اولویت‌های بعدی قرار می‌گرفتند؛ چنان‌که از محتوای مطالب برمی‌آید، بیشتر اخبار به زنان طبقه متوسط اشاره دارد. در نهایت، اشتغال زنان شهری آسان نبود؛ زیرا مسئولیت‌های خانه و فرزندآوری محدودیت‌هایی ایجاد می‌کرد و فرصت‌های شغلی نیز اندک بود. در واقع، اشتغال بیشتر مربوط به زنان روستایی و عشایر بود (ساعی و آزاد ارمکی، ۱۴۰۰: ۱۱۴). همچنین محدودیت‌هایی که مردان ایجاد می‌کردند، مانند عدم اجازه خروج از خانه بدون اجازه شوهر، از عوامل مهم عدم اشتغال زنان به شمار می‌رفت (رایس، ۱۳۸۳: ۸۵). حتی زنان حرمسرا نیز تنها برای امور ضروری، مانند حمام و زیارت، اجازه خروج داشتند (بروگش، ۱۳۶۷: ۲۰۲).

شغل‌های نامشروع

زنان فاقد درآمد برای امرار معاش معمولاً به دو راه عمده متوسل می‌شدند: تکدی‌گری و روسپیگری. روزنامه «نامه بانوان» با نقد این موضوع، تنها راهکار را ایجاد اشتغال می‌دانست و تأکید داشت که نیاز اقتصادی علت اصلی این مشکلات است (نامه بانوان، ۱۳۳۹ ه‍.ق، شماره ۱۰: ۴). روسپیگری در تاریخ سنتی حرام شناخته می‌شد و از دوره مدرنیته به‌عنوان یک آسیب اجتماعی مطرح گردید (طیب و فصیحی، ۱۴۰۳: ۸۸). این شیوه کسب درآمد بیشتر مربوط به زنان بدون همسر، زنان مطلقه یا بیوه بود و گاه به‌عنوان راهی برای مدیریت اقتصادی خانواده به کار می‌رفت؛ باین‌حال، در روزنامه‌ها به‌شدت مورد نقد قرار گرفت. در شهرهای بزرگ، روسپیگری به اندازه‌ای رواج داشت که حتی روزنامه‌های پس از مشروطه نیز به آن واکنش نشان دادند و عملکرد نظمیه را مورد انتقاد قرار دادند. روزنامه «قلم آزاد» به‌طور ویژه وضعیت تهران را، به‌عنوان پایتخت یک کشور اسلامی، غیرقابل قبول دانسته و بی‌توجهی رؤسای نظمیه و کمیسری را محکوم می‌کرد (قلم آزاد، ۱۳۴۱ ه‍.ق، ش ۵: ۴). شایان ذکر است که

پس از مشروطه، روشنفکران نیز در پی اصلاحات در این زمینه برآمدند (طیب و فصیحی، ۱۴۰۳: ۹۴). در یک تحلیل می‌توان گفت این خبر به‌خوبی نمایانگر وضعیت رسیدگی به مشکلات اخلاقی زنان است. خبر به‌صورت غیرمستقیم به این موضوع اشاره کرده است که به نظر می‌رسد به علت قدرت و نفوذ صاحبان قدرت، از چنین شیوه‌ای برای درج خبر استفاده شده است.

یکی از موضوعاتی که در این دوره به‌طور جدی پیگیری می‌شد، مقابله با زنان روسپی بود. به‌عنوان نمونه، خبری در تاریخ ۲۲ محرم منتشر شده که به برخورد شدید با گناه در ماه محرم اشاره دارد. در این خبر آمده است که زاندارها یک زن مسلمان را در حال ارتکاب عمل خلاف شرع با دو مرد ارمنی دستگیر کرده‌اند (مرآت جنوب، ۱۳۳۹ ه‍.ق، شماره ۴: ۲). درباره مجازات این زنان می‌توان به سفرنامه ویلز اشاره کرد؛ او چگونگی مجازات زنان بدکاره را به‌طور مفصل شرح داده است. در این گزارش به برگزاری مراسمی اشاره شده است که در آن میرغضب یا جلاد سرخ‌پوش، دو زن را سوار بر استر کرده و وارد میدان می‌کردند. سر زنان را می‌تراشیدند، لباس مردانه بر تن آنان می‌پوشاندند و ماست بر سرشان می‌ریختند. صورت زنان به سمت دم حیوان قرار داشت و پاهایشان بسته شده بود (ویلز، ۱۳۶۸: ۱۶۲).

با این حال، مقابله چندان مؤثری با این پدیده صورت نمی‌گرفت؛ زیرا در طول تاریخ، روسپیان ملزم به پرداخت مالیات به دولت بودند (طیب و فصیحی، ۱۴۰۳: ۸۸). همچنین در این دوره، زنان به‌دلیل فساد ساختار حکومتی معمولاً مجازات‌های سنگین نمی‌دیدند و با پرداخت پول یا دریافت مجازات‌های سطحی رهایی می‌یافتند (دلریش، ۱۳۷۵: ۵۲-۵۶). حتی شیخ ابراهیم زنجانی نیز از زنانی یاد می‌کند که معتقد بودند با پرداخت پول و زیارت عتبات، گناهانشان بخشیده می‌شود (زنجانی، بی‌تا: ۶۸-۶۹). این موضوع نشان می‌دهد که چنین باورهایی ریشه در عقاید دینی و تلاش برای توبه داشته و صرفاً خرافه‌ای گذرا نبوده است؛ با این حال، از زاویه‌ای دیگر می‌توان آن را نشانه‌ای از عادی‌شدن گناه برای برخی از این زنان نیز دانست.

در روزنامه‌های این دوره نمونه‌هایی از کسب درآمد از طریق فروش زنان نیز گزارش شده است. یکی از این موارد مربوط به زنی است که دختری را که به‌عنوان امانت از سوی یکی از خویشاوندان برای مدتی به او سپرده شده بود، به فروش رسانده است. پدر دختر پس از جست‌وجو متوجه شد که دخترش به محله «نو» فروخته شده است. این زن از این معامله ده تومان به دست آورده بود که سرانجام توسط کمیسری مجازات شد (ایران نو، ۱۳۲۷ ه‍.ق، شماره ۱۶: ۲). روزنامه‌ها از رویکردهای انتقادی برای نقد اوضاع اشتغال نامشروع زنان استفاده می‌کردند. این رویکرد از دو جنبه اهمیت داشت: نخست، نقد شغل‌های نامشروع؛ و دوم، نشان دادن شدت برخوردها تا از این طریق مقابله با چنین اعمالی به نمایش گذاشته

شود و زنان به کسب شغل و فراگیری هنرهای دستی ترغیب شوند. زیمیل نیز معتقد بود روسپیگری موجب تسلیم خصوصی‌ترین وجوه زن شده و او را به پایین‌ترین مرتبه انسانی فرو می‌کاهد و احساس بی‌ارزشی در او ایجاد می‌کند (زیمیل، ۱۴۰۰: ۳۹۸). در اخبار روزنامه‌ها می‌توان نمونه‌هایی از این نوع نگاه را مشاهده کرد؛ با این حال، احساس واقعی زنان نسبت به اعمال خود را نمی‌توان از خلال روزنامه‌ها بازخوانی کرد. روزنامه‌ها بیشتر به آسیب‌ها و پیامدهای اجتماعی این رفتار می‌پرداختند و از رویکردهای اصلاحی برای جلوگیری از آن استفاده می‌کردند. از این رو می‌توان گفت زیمیل بیشتر به جنبه روانی و درونی این مسئله توجه داشته است. با کنار هم قرار دادن دیدگاه او و مطالب روزنامه‌ها می‌توان تحلیلی نسبی از این مسئله ارائه داد. همچنین زیمیل، همچون منابع روزنامه‌ای، این شیوه کسب پول را مورد نقد قرار داده است.

کنترل اقتصادی خانواده

یکی از موضوعات مهم برای زنان، کسب «علم معاش» و مهارت مدیریت مالی خانواده بود تا بتوانند در زندگی روزمره صرفه‌جویی کنند. روزنامه *زبان زنان* اعتقاد داشت که زنان باید مراقب توازن میان درآمد و هزینه‌ها باشند. راهکارهای پیشنهادی شامل موارد زیر بود:

۱. تنظیم مخارج با دخل ۲. پس‌انداز برای روزهای سخت ۳. پرهیز از خرج اضافی ۴. تأکید بر پیامدهای ولخرجی

به زنان توصیه می‌شد علم معاش را فرا بگیرند، دفتر ثبت مخارج ایجاد کنند و وضعیت اقتصادی خانواده را در پایان سال بررسی کنند (زبان زنان، ۱۳۳۸ ه.ق، س ۲، شماره ۳۱: ۳). این بررسی نشان می‌دهد که از دید روزنامه‌های زن‌محور، زنان نقش کلیدی در مدیریت مالی خانواده داشتند و علم معاش به‌عنوان راهکار مطرح شده بود. این موضوع زمانی معنا می‌یافت که مسئولیت مخارج بر عهده زن قرار داشت؛ در چنین وضعیتی، زن دو دفتر محاسبه دخل و خرج را مدیریت می‌کرد: در دفتر دخل، پول ماهانه دریافتی از شوهر و در دفتر خرج، مخارج روزانه ثبت می‌شد. این روش به آگاهی و مدیریت مالی زن کمک می‌کرد و امکان ایجاد تعادل میان دخل و خرج را فراهم می‌ساخت (دانش، ۱۳۲۸ ه.ق، شماره ۶: ۵). هدف از این موارد، مقابله با نقش سنتی زن در عدم دخالت در امور اقتصادی بود؛ زیرا زنان بیشتر به امور خانه‌داری می‌پرداختند و نقش کمتری در اداره امور مالی خانه داشتند، درحالی‌که روزنامه‌ها در پی تقویت نقش اقتصادی آنان بودند.

یکی از مطالب نیز به نیاز اقتصادی زنان به مردان می‌پردازد و تأکید می‌کند که وابستگی مالی زنان موجب بروز مشکلات متعددی می‌شود. بیل -سوسیالیست آلمانی- در کتاب «زن و سوسیالیسم»

می‌گوید که زن نخستین موجود اسیر دنیاست. او معتقد است تساوی حقوق زنان بدون تساوی اقتصادی امکان‌پذیر نیست و مردان با احساس برتری موجب می‌شوند زنان از ترس فقر در روابط نابرابر باقی بمانند (نامه بانوان، ۱۳۳۹ ه.ق، شماره ۵: ۴). هدف از این مقاله که در نامه بانوان درج شده بود، سه موضوع را دنبال می‌کرد: ۱. ارائه دیدگاه درباره اوضاع اقتصادی زنان ۲. تشویق زنان برای کنترل اقتصاد و معیشت برجسته‌سازی توانمندی زنان برای اشتغال

یکی دیگر از اعمال اقتصادی زنان در این دوره، شیوه دریافت خرجی از مرد بود. طبق مطالب، زن باید با مدیریت هوشمندانه و بدون ایجاد رنجش، مخارج ماهانه خود را تنظیم کرده و از درخواست روزانه پول خودداری نماید. دریافت خرجی به صورت منظم و ماهانه اطمینان‌بخش است و مرد نیز با رضایت بیشتری آن را پرداخت می‌کند؛ در حالی که درخواست‌های مکرر ممکن است منجر به تنفر شوهر شود (دانش، ۱۳۲۸ ه.ق، شماره ۱: ۵). در روزنامه دانش، زن خانه‌دار به‌عنوان حافظ دارایی شوهر و فرمانده خانه معرفی شده بود. در این روزنامه، بی‌توجهی زن به خرید و سلطه خدمتکار بر امور مالی مورد نقد قرار گرفته و هشدار داده شده بود که کوتاهی زن می‌تواند به تضعیف جایگاه مدیریتی او در خانه منجر شود (دانش، ۱۳۲۸ ه.ق، شماره ۱: ۴). طبق این بررسی‌ها، روزنامه‌ها-چنان‌که در بخش قبل اشاره شد- در پی اشتغال زنان بودند؛ اما در صورت فراهم نبودن امکان اشتغال، کنترل اقتصاد خانواده را ترویج می‌کردند تا زنان بتوانند نقشی مؤثر ایفا کنند. همچنین حساسی و مدیریت دخل و خرج می‌توانست ارزشمندی پول را برای زنان آشکار سازد و از ولخرجی و اسراف بکاهد. البته این شیوه نوعی روش تشویقی نیز محسوب می‌شد تا زنان از طریق این محاسبات، به فکر ایجاد شغل برای دستیابی به درآمد بیشتر بیفتند.

ازدواج‌ها و طلاق‌های اقتصادی

در دوره قاجار، ازدواج تا حد زیادی تحت تأثیر موقعیت مالی زنان قرار داشت و ازدواج با زنان ثروتمند به پدیده‌ای رایج تبدیل شده بود. افراد طبقه مرفه و حتی شاهزادگان تمایل داشتند با زنان ثروتمند ازدواج کنند تا از این طریق قدرت سیاسی و اقتصادی خود را افزایش دهند. به‌علاوه، در برخی خانواده‌ها، این نوع ازدواج‌ها از دوران کودکی تعیین می‌شد (دلریش، ۱۳۷۵: ۲۲). ازدواج در سنین پایین موجب افزایش تعداد بیهوها در جامعه قاجار شده بود (ویشارد، ۱۳۶۳: ۲۵۵). در نتیجه، بسیاری از زنان بیوه به‌دلیل مشکلات اقتصادی ناچار به ازدواج مجدد با مردان می‌شدند (همان). به نظر می‌رسد ازدواج در طبقات بالای جامعه، بیش از آن‌که از سر علاقه صورت گیرد، ابزاری برای تثبیت موقعیت اجتماعی و اقتصادی بود (بروگش، ۱۳۶۷: ۲۰۲). این روند عمدتاً درباره زنان مجرد مصداق داشت، اما گاهی زنان متأهل نیز در معرض چنین مناسباتی قرار می‌گرفتند. در برخی موارد، افراد سودجو برای دستیابی به

دارایی زنان متأهل، به شوهران آنان فشار می‌آوردند تا همسر خود را طلاق دهند. مورد «امان‌الله‌خان و طلاق اجباری او از همسرش به علت فشار یکی از شاهزادگان» نمونه‌ای بارز از این روند است (ندای وطن، ۱۳۲۵ ه‍.ق، شماره ۸۳: ۳). همچنین در یکی از مکاتبات مربوط به منطقه زرنند، رعیتی از طلاق اجباری همسرش شکایت کرده بود؛ در این مکتوب آمده است که زن به دستور «حاجی غلام‌حسین و پسرش» از شوهر خود جدا شده است (جارچی ملت، ۱۳۲۹ ه‍.ق، ش ۱۰: ۴). این شواهد نشان می‌دهد که «طلاق اقتصادی» به‌عنوان جلوه‌ای از مداخله منافع مالی و قدرت در روابط خانوادگی، نمود بارزی در این دوره داشت.

با این حال، در شرایط عادی، زنان از طلاق پرهیز می‌کردند؛ زیرا در نبود شغل، آینده زنان مطلقه تاریک بود و مردان نیز، به دلیل تعهد به پرداخت مهریه، غالباً از اقدام به طلاق خودداری می‌کردند (دلریش، ۱۳۷۵: ۴۰). در این دوره، زنان مطلقه حق دریافت مهریه و جهیزیه را داشتند. زنان بیوه نیز اگر دارای فرزند پسر نبودند یا شوهرشان چند همسر داشت، تنها سهم اندکی از ارث می‌بردند (دروویل، ۱۳۸۸: ۱۲۰). گفتنی است که وضعیت زنان روستایی و عشایری به‌مراتب بهتر از زنان شهری بود؛ زیرا در روستاها، طلاق کمتر رخ می‌داد و تک‌همسری رواج بیشتری داشت. اما در شهرها، چندهمسری امری متداول بود و زنان شهرنشین علاقه چندانی به شوهران خود نداشتند؛ چراکه با ورود همسر جدید، سهم پول ماهیانه و هزینه لباس زنان قبلی کاهش می‌یافت (شیل، ۱۳۶۸: ۸۷).

با این حال، جان ویشارد بر این باور بود که تعدد زوجات در شهرها به‌تدریج در حال منسوخ شدن است (ویشارد، ۱۳۶۳: ۹۴).

از دیگر پدیده‌های خاص این دوره، عقد هم‌زمان یک زن برای دو مرد بود که به‌دلیل انگیزه‌های اقتصادی و سودجویی رواج یافته بود. از همین رو، برخی خواستار تأسیس نهادی با عنوان «اداره کابینه» برای ثبت اسناد شرعی و عرفی شدند تا از وقوع این موارد جلوگیری شود (ندای وطن، ۱۳۲۶ ه‍.ق، ش ۲۱۳: ۲). انگیزه‌های پشت این نوع کلاهبرداری‌ها دقیقاً مشخص نیست؛ احتمال دارد برخی زنان برای دست یافتن به زندگی مرفه‌تر و شوهر پردرآمدتر چنین اقداماتی را انجام داده باشند. در روزنامه حکمت نیز نمونه‌هایی از ازدواج‌های اقتصادی دیده می‌شود؛ از جمله ازدواج فرزند امین‌الدوله (صدر اعظم) که از آن با عنوان «وصلتی فرخنده» یاد شده بود (حکمت، ۱۳۱۵ ه‍.ق، ش ۲۴۳: ۱۱). همچنین، مجله تنبیه در خبری به مراجع دینی اشاره کرده بود که برای دریافت مبالغ بیشتر، زن شوهرداری را به عقد مجدد مردی دیگر درمی‌آوردند (مجله تنبیه، ۱۳۲۵ ه‍.ق، ش ۶: ۲). این گزارش، ضمن انتقاد از چنین وضعی، یکی از جلوه‌های آشکار نقش اقتصاد در ازدواج زنان را بازتاب می‌دهد.

به نظر می‌رسد مشکلات اقتصادی و اجتماعی زنان، و تلاش آنان برای بهره‌مندی از مزایای چنین ازدواج‌هایی، از عوامل مهم ایجاد این وضعیت بود. فشار این شرایط موجب شد روزنامه‌ها خواستار تشکیل «اداره کابینه» شوند تا نظام ازدواج سامان یابد. در نتیجه، ازدواج در این دوره، صورتی اقتصادی به خود گرفته بود؛ به‌گونه‌ای که اغلب ازدواج‌ها نه بر پایه محبت، بلکه بر اساس ملاحظات مالی و معیشتی انجام می‌شد. در چنین شرایطی، چه زنان و چه مردان، ازدواج را ابزاری برای تسلط بر اقتصاد خانواده و تضمین رفاه آینده می‌دانستند.

از منظر زیمل، ازدواج بر پایه پول از سه دیدگاه قابل بررسی است:

۱. در دیدگاه نخست، وحدت زن و شوهر بر عاملی بیرونی استوار می‌شود و فردیت آنان تضعیف می‌گردد.
۲. در دیدگاه دوم، جایگزینی عامل اقتصادی به‌جای عشق، موجب خوار شدن زن می‌شود.
۳. در دیدگاه سوم، آگهی‌های ازدواج، پیوندهایی صرفاً اقتصادی را شکل می‌دهند (زیمل، ۱۴۰۰: ۴۰۳-۴۰۶).

به باور او، اگرچه این نوع ازدواج‌های اقتصادی در جوامع مدرن پنهان‌اند، اما در فرهنگ‌های ابتدایی آشکارا انجام می‌شوند (همان: ۴۰۲). در تطبیق با دوره قاجار، این الگو تا حدی صادق است، هرچند ابعاد روانی و احساس تحقیر زنان از خلال مطالب روزنامه‌ها به‌روشنی قابل بازخوانی نیست.

راهکارهای مدیریت اقتصاد برای زنان

در این دوره، روزنامه‌ها به‌منظور ساماندهی اقتصاد خانواده، راهکارهای متعددی ارائه می‌دادند. مطبوعات، به‌ویژه نشریات اختصاصی زنان، با هدف فرهنگ‌سازی و تغییر نگرش، در پی کاهش اسراف و ترویج مدیریت بهینه دخل و خرج بودند. راهکارهای مقابله با اسراف بر دو محور اصلی استوار بود: «تربیت کودکان» و «هشدار به زنان». روزنامه شاهنشاهی ضمن آنکه اسراف را خصلتی ذاتی در کودکان می‌دانست، بر این باور بود که با تربیت صحیح می‌توان آن را مهار کرد. در این راستا، پیشنهاد می‌شد که کودکان در ازای انجام کارهای کوچک خانگی مزد دریافت کنند؛ این روش به آنان اجازه می‌داد تا ضمن آشنایی با مفهوم پس‌انداز، نحوه مدیریت پول و ارزش کسب درآمد را از کودکی بیاموزند (شاهنشاهی، ۱۳۲۴ ه.ق، ش ۱۹: ۳-۴).

هشدار اسراف کاری به زنان

هشدار به زنان درباره اسراف، یکی از رویکردهای مهم روزنامه‌ها در این دوره بود. هدف از این هشدارها در چند محور قابل بیان است: نخست، تأکید بر اهمیت کنترل هزینه‌ها؛ دوم، اشاره به جنبه‌های روان‌شناختی

و اجتماعی اسراف؛ و سوم، برجسته‌سازی زنان به‌عنوان مدیران اصلی خانوار و تصمیم‌گیرندگان درباره نحوه مصرف پول در امور خانه. در واقع، هدف اساسی بسیاری از روزنامه‌های این دوره تغییر نگرش بود؛ زیرا شمار زیادی از خوانندگان این مطالب را مطالعه می‌کردند. برجسته‌سازی نقش زنان با استفاده از شیوه‌های هشدار درباره آسیب‌های اسراف و تشویق آنان به کسب اعتمادبه‌نفس برای کنترل اقتصادی خانواده همراه بود. این رویکرد در روزنامه‌هایی همچون *ادب، عالم نسوان، سیب‌الرشاد* و رهنما دنبال می‌شد.

روزنامه *ادب* با تأکید بر پرهیز از اسراف، زنان را به ساده‌زیستی و مدیریت مالی دعوت می‌کرد. این روزنامه ضمن اشاره به علاقه طبیعی زنان به زینت، هشدار می‌داد که تجمل‌گرایی نباید از حد توان مالی فراتر رود؛ زیرا چنین رفتاری موجب نابسامانی اقتصادی خانواده می‌شود. در ادامه نیز از زانی یاد می‌کرد که با وجود ثروت، ساده‌ظاهر می‌شوند و آنان را الگویی برای دیگران معرفی می‌کرد (ادب، ۱۳۱۹ هـ.ق، ش ۲۱: ۶-۷).

در روزنامه‌های زنان، مانند *عالم نسوان*، مسئله اسراف به موضوعی جنسیتی تبدیل شده بود. این نشریه ضمن هشدار به زنان، مردان را نیز به صرفه‌جویی دعوت می‌کرد و گاه آنان را به ولخرجی متهم می‌ساخت. در مطلبی با عنوان «اسراف بس است»، به افزایش دوخت لباس‌های متعدد برای زنان اشاره شده بود. روزنامه تأکید داشت که ارزش زن به نوع پوشش او نیست و اسراف زنان -به‌ویژه در هزینه‌های غیرضروری- می‌تواند به فقر بینجامد. در پایان نیز پرسش مهم «زنان اسرافکارند یا مردان؟» مطرح شد که محور شماره‌های بعدی قرار گرفت (عالم نسوان، ۱۳۴۱ هـ.ق، سال ۳، ش ۲: ۴-۶).

در ادامه این بحث، مقاله‌ای به قلم علی‌اصغر شریف در *عالم نسوان* منتشر شد که در آن اسراف را مقدمه‌ای برای انحرافات اجتماعی دانسته بود. او معتقد بود زنان با ولخرجی برای زیبایی، خود را در معرض آسیب‌های اخلاقی قرار می‌دهند. پاسخ به پرسش «زنان اسرافکارترند یا مردان؟» به بحثی درباره برابری در اسراف انجامید. نویسنده زنان را در زمینه آرایش و پوشش و مردان را در بزرگ‌منشی و عیاشی اسرافکار می‌دانست، اما در نهایت نتیجه گرفت که زنان بیشتر اسراف می‌کنند؛ زیرا درآمد مستقلی ندارند (عالم نسوان، ۱۳۴۱ هـ.ق، سال ۳، ش ۳: ۳۰-۳۲). در شماره بعد، هما محمودی دیدگاه نویسنده پیشین را رد کرد و مردان را اسرافکارتر دانست. او دلایل خود را چنین بیان می‌کرد: نخست، اسراف زنان غالباً بازتاب رفتار مردان است و زن همچون آینه‌ای رفتار آنان را منعکس می‌کند؛ دوم، پس از ازدواج، نگرش زنان تغییر می‌یابد و آنان به اخلاق و فرهنگ خانواده همسر گرایش پیدا می‌کنند؛ سوم، مردان نیز در مقایسه با زنان اسرافکارترند، زیرا حتی افراد فقیر نیز پول خود را صرف قلیان و مراکز فساد می‌کنند؛ و چهارم، زنان گاه به‌دلیل ازدواج اجباری، نداشتن علاقه قلبی به شوهر و امکان ازدواج مجدد شوهر، به

اسراف روی می‌آورند (عالم نسوان، ۱۳۴۱ ه‍.ق، سال ۳، ش ۴: ۳۵-۳۸).

این بحث در پاسخیه‌ی علی‌اصغر شریف ادامه یافت. نویسنده ضمن دفاع از مقام زن، او را شایسته تحصیل حقوق و دستیابی به جایگاه اجتماعی می‌دانست و تأکید می‌کرد اگر زنان از حقوق خود صرف نظر کنند، مردان به‌گونه‌ای مستبدانه رفتار خواهند کرد. به باور او، زن باید با محبت و رفتار خود بر شوهر تأثیر بگذارد تا مرد به ازدواج مجدد تمایل پیدا نکند (عالم نسوان، ۱۳۴۱ ه‍.ق، سال ۳، ش ۵: ۲۹-۳۰). وی همچنین معتقد بود اسراف از زنان بیکار به جامعه سرایت می‌کند و دو عامل اصلی آن «دارایی» و «بیکاری» است؛ عواملی که در صورت هم‌زمانی، مردان و زنان را گرفتار لهو و لعب و بی‌عفتی می‌کند (همان: ۳۱-۳۴). در پایان، *عالم نسوان* نتیجه‌گیری می‌کند که زنان به‌طور کلی اسرافکار شناخته می‌شوند و بخش عمده‌ای از پول صرف خیاطی می‌شود که نتیجه آن اتلاف سرمایه است. این روزنامه «اعتدال» را تنها راه مقابله با اسراف می‌دانست و بر قاعده‌ای شرعی تأکید می‌کرد که بر اساس آن باید یک‌سوم درآمد صرف مخارج، یک‌سوم صرف انفاق و یک‌سوم دیگر پس‌انداز شود. به باور روزنامه، رعایت این اصول می‌توانست به مدیریت بهتر مالی و کاهش اسراف منجر شود (عالم نسوان، ۱۳۳۹ ه‍.ق، سال ۱، ش ۲: ۲۲).

در کنار این مطالب، روزنامه‌های دیگری همچون *سبیل‌الرشاد* نیز راه مقابله با اسراف را در مدیریت دقیق دخل و خرج می‌دانستند. این روزنامه موضوع را صرفاً به زنان اختصاص نمی‌داد و رویکردی مردم‌محور داشت و بر زندگی میانه‌رو و برنامه‌ریزی مالی هوشمندانه تأکید می‌کرد. در این زمینه، حدیثی از حضرت علی (ع) نقل شده است: «کن فی الدنيا کانک تعیش ابداً؛ یعنی «در دنیا چنان زندگی کن که گویی تا ابد زنده‌ای» (سبیل‌الرشاد، ۱۳۴۲ ه‍.ق، شماره ۲: ۲). هدف از نقل این حدیث نیز ارائه پشتوانه‌ای دینی برای توصیه‌های اقتصادی روزنامه بود. روزنامه *عالم نسوان* اسراف زنان را با جایگاه اجتماعی آنان مرتبط می‌دانست. به‌گفته این نشریه، بسیاری از زنان -حتی زنان فقیر- برای داشتن لباس‌های فاخر و حفظ موقعیت اجتماعی خود، صرفه‌جویی را کنار می‌گذاشتند تا بتوانند در مجالس حضور یابند و از تحقیر اجتماعی جلوگیری کنند (عالم نسوان، ۱۳۴۰ ه‍.ق، سال ۲، شماره ۵: ۱-۲). در مجموع، این توصیه‌ها بر ضرورت پس‌انداز تأکید داشتند. روزنامه‌ها معتقد بودند رشد اقتصادی خانواده تنها از طریق پس‌انداز و سرمایه‌گذاری ممکن است و صرف تمام درآمد برای هزینه‌های اضافی مانع پیشرفت مالی می‌شود. در این میان، دولت نیز نقشی مهم در ترویج فرهنگ پس‌انداز و سرمایه‌گذاری داشت (رهنما، ۱۳۲۶ ه‍.ق، ش ۲۲: ۲-۳).

به‌طور کلی، روزنامه‌ها اسراف و ولخرجی را به‌عنوان پدیده‌ای اجتماعی بررسی کردند و با ارائه پیشنهادهایی مانند تشویق کودکان به پس‌انداز و هشدار به زنان، تلاش کردند آن را کنترل کنند. نگاه مطبوعات در این زمینه حول دو محور اصلی شکل گرفته بود: نخست، نقد اسراف زنان و اشاره به نظام

مردسالار به‌عنوان یکی از عوامل شکل‌گیری این رفتارها؛ و دوم، تأکید بر ضرورت پس‌انداز و نقش زنان در اقتصاد خانواده. در نهایت، رویکرد روزنامه‌ها آموزشی، هشدارمحور و تحلیلی بود و هدف آن تقویت مدیریت اقتصادی خانواده و توانمندسازی زنان محسوب می‌شد.

زیمل و لخرجی را در دو حوزه «کالا» و «پول» بررسی می‌کند. از نظر او، و لخرجی در کالاها نشانه زوال ارزش در زنجیره اهداف عقلانی است و در حوزه پول، انتقال نامعقول ارزش به اهداف بی‌معنا را نشان می‌دهد؛ به‌گونه‌ای که فرد مسرف پول را بدون هدف مصرف می‌کند (زیمل، ۱۴۰۰: ۲۴۹). با تطبیق این دیدگاه با دوره مورد بررسی، می‌توان هم‌سویی آن را با رویکرد روزنامه‌ها مشاهده کرد؛ با این تفاوت که روزنامه‌ها علاوه بر نقد اسراف، راهکارهایی نیز برای کنترل آن ارائه می‌دادند، در حالی که زیمل بیشتر به تحلیل نظری این پدیده می‌پردازد. از نظر زیمل، مسرف کسی است که ارزش پول را به ارزش‌های بی‌معنا منتقل می‌کند (آتشین صدف و خیری، ۱۳۹۹: ۵۷-۵۸). در تعریفی نزدیک، دورکیم نیز اسرافکار را فردی می‌داند که از ثروت خود به‌گونه‌ای نسنجیده استفاده می‌کند و با به خطر انداختن آن، امکان بهره‌مندی پایدار از ثروت را از دست می‌دهد (دورکیم، ۱۳۹۱: ۲۲۳). بنابراین، زیمل نیز همانند روزنامه‌ها، اسراف را پدیده‌ای مغایر با منطق ارزشمندی پول می‌داند.

هشدار و لخرجی

ولخرجی زنان در این دوره عمدتاً در دو زمینه صورت می‌گرفت: ۱. صرف هزینه برای سحر و جادو (برای جلب محبت شوهر) ۲. خرید لباس و پارچه‌های گران‌قیمت برای جلب توجه همسر. خرید کالاهای تجملاتی و بی‌مصرف بیشتر برای چشم و هم‌چشمی بود. این ولخرجی‌ها، به ویژه وقتی توان مالی خانواده برای تامین آن‌ها کافی نبود، باعث بروز رفتارهای نامناسب زنان نسبت به شوهر و فشار اقتصادی بر خانواده می‌شد (نامه بانوان، ۱۳۳۹ق، شماره ۵: ۷) که روزنامه‌ها در این مورد هشدار داده و در پی ترویج زندگی بر محور قناعت بودند.

سحر و جادو یا خرید محبت

زنان دوره قاجار، در میان گروه‌های شهری، روستایی و ایلی، به دعا، طلسم و جادو باور داشتند؛ موضوعی که در سفرنامه‌ها نیز به‌وضوح منعکس شده است. دالمانی به مراجعه زنان عوام به درویشان برای جلب محبت شوهر یا درمان بیماری اشاره می‌کند (دالمانی، ۱۳۳۵: ۱۷۶). ویلز نیز باور به طلسم و لوح‌های نقره را نوعی خرافه می‌داند و می‌نویسد زنان هزینه زیادی برای تهیه و استفاده از آن‌ها می‌پرداختند (ویلز، ۱۳۶۸: ۲۲۸). ویشارد نیز از فروش علنی طلسم‌ها-گاه همراه با ادعیه و آیات-در خیابان‌ها خبر می‌دهد (ویشارد، ۱۳۶۳: ۲۵۴).

در برخی منابع نیز نمونه‌هایی از این پدیده دیده می‌شود؛ برای مثال، در گزارشی آمده است که زنی در پی مسموم کردن شوهر خود بود و این اقدام را بر اساس توصیه رمال انجام داده بود. او سپس با رمالی یهودی برای دریافت «دعای سفیدبختی» قرارداد بست تا محبت شوهر را جلب کند (بهرامی، ۱۳۶۳: ۵۱-۵۲). چنین مواردی نشان می‌دهد که باور به دعا و طلسم نه تنها به عنوان رفتاری فردی، بلکه به عنوان راهکاری برای حل مشکلات اجتماعی و خانوادگی نیز مطرح بوده است؛ به‌ویژه در شرایطی که زنان از امکانات قانونی و اقتصادی محدودی برخوردار بودند.

در مقابل، روزنامه‌ها رویکردی انتقادی نسبت به این خرافات اتخاذ کرده و می‌کوشیدند با نقد و طنز، زنان را از چنین رفتارهایی بازدارند. روزنامه عالم نسوان با اشاره به شیوه‌های مختلف خرج کردن پول توسط زنان، می‌نویسد که گروهی به تأثیر قبور و طلسم‌ها و گروهی دیگر به سعد و نحس اعتقاد داشتند؛ همچنین در تهران به دعای «پیناس» و طلسم «سید جنگیر» باور فراوانی وجود داشت (عالم نسوان، ۱۳۳۹ ه‍.ق، ش ۲: ۲۳). در عین حال، تبلیغات مربوط به دعا و جادو نیز در برخی نشریات منتشر می‌شد. برای نمونه، در مجله بهلول آگهی فردی با نام «سید ریش حنائی» منتشر شده که در آن به معالجه و نوشتن دعا برای جلب محبت و ایجاد روابط عاشقانه اشاره شده است؛ با این حال، با توجه به فضای طنز این مجله، مشخص نیست که این آگهی واقعی بوده یا نوعی نقد طنزآمیز محسوب می‌شده است (مجله بهلول، ۱۳۳۵ ه‍.ق، ش ۸: ۷-۸). همچنین مجله تنبیه آگهی «پیربابا» را منتشر کرده و در صفحه بعد، با چاپ کاریکاتوری، دعانویسی را رفتاری خرافی و زیان‌آور معرفی کرده است (مجله تنبیه، ۱۳۲۵ ه‍.ق، ش ۱: ۳-۴). به‌طور کلی، روزنامه‌ها با نقد خرافات و برجسته کردن ابعاد اقتصادی و روانی آن، می‌کوشیدند زنان را از صرف هزینه در این امور بازدارند و منابع مالی آنان را به سمت فعالیت‌های مفیدتر هدایت کنند. این رویکرد نشان می‌دهد که باور به جادو و دعا نه تنها مسئله‌ای فرهنگی، بلکه پدیده‌ای مرتبط با وضعیت اقتصادی و محدودیت‌های اجتماعی زنان نیز بوده است. از این رو، مطبوعات با نقد این باورها، در پی تغییر رفتار و تقویت عقلانیت اقتصادی در میان زنان بودند.

قناعت در پوشش

در این دوره، هزینه‌های هنگفت صرف شده برای آرایش و پوشش، همراه با رقابت‌های ظاهری، مورد انتقاد برخی روزنامه‌ها قرار گرفت. روزنامه «ادب» در شماره ۲۱ سال ۱۳۱۹ هجری قمری، آراستگی را ویژگی ذاتی زن برشمرد، اما معتقد بود در گذشته زنان با اعتدال بیشتری ظاهر خود را می‌آراستند و تجملات از درآمدشان فراتر نمی‌رفت (ادب، ۱۳۱۹ ه‍.ق، ش ۲۱: ۶-۷). هدف این مطلب، هشدار به زنان برای صرف پول در امور مهم‌تر بود؛ سادگی پوشش و مثال‌های ذکر شده نیز به نوعی تشویق به

افزایش اعتماد به نفس زنان و پرهیز از نمایش ثروت تلقی می‌شد. یکی دیگر از دلایل دعوت به عدم آشکارسازی زیورآلات، جلوگیری از طمع‌ورزی افراد نسبت به آن‌ها بود. در یکی از گزارش‌ها، ماجرای زنی از خانواده تجار روایت شده که در معبری عمومی مورد تعقیب افراد اوباش قرار گرفت. علت این اتفاق، گفتگوی زن با جوانی در خیابان بود. در نهایت، حکم انتقال او به خانه کدخدا صادر و طلاها و عصمت او مورد تصاحب قرار گرفت (ندای اسلام، ۱۳۲۵ ه‍.ق، ش ۱۷: ۵). چشم‌وهم‌چشمی در هزینه‌ها نیز مورد نقد مطبوعات قرار گرفت. تمسخر ظاهر ساده دختران نمونه‌ای از این نگاه بود. روزنامه «دانش» با استناد به فقر موجود یا صرف درآمد در امور خیریه، این رفتار را نقد کرده و در پی کاهش مصرف نمایشی و چشم‌وهم‌چشمی بود (دانش، ۱۳۲۸ ه‍.ق، ش ۱: ۴).

به‌طور کلی، در نقدی که در *عالم‌نسوان* منتشر شد، ذکر شده که مردان برای گردآوری ثروت تلاش می‌کردند و زنان به دنبال داشتن خانه‌ها و لباس‌های مجلل‌تر بودند، اما پس از رسیدن به این اهداف، تنها ناراضی‌هایی عایدشان می‌شد. این پرسش مطرح شده بود که اگر خوشبختی و بهشت با پول خریدنی نیست، آیا سزاوار است این همه به ثروت اهمیت داد؟ (عالم‌نسوان، ۱۳۴۳ ه‍.ق، سال پنجم، شماره ۲: ۲). در واقع، مطالب این دوره در تلاش بودند تا در کنار نقد اسراف و دعوت به صرفه‌جویی، بر جستجوی خوشبختی با لوازم کمتر تأکید کنند تا امور خانه با دخل و خرج کافی اداره گردد. «آلبوم زنان دربار قاجار» پوشش و نمایش ثروت طبقه بالا را به تصویر می‌کشد؛ زنانی با لباس‌های فاخر، زیورآلات گران‌بها و ژست‌های مغرورانه که موقعیت اقتصادی و اجتماعی خود را برجسته می‌کردند (آلبوم زنان دربار قاجار، بی‌تاریخ: ۱-۲۱). این تصویر با گفتمان قناعت مطبوعات در تضاد بود، زیرا روزنامه‌ها عمدتاً زنان طبقه متوسط شهری را مخاطب قرار داده و با نقد تقلید از تجملات درباری، هدفشان کاهش فشار اقتصادی و اختلافات طبقاتی بود. زیمل در «فلسفه پول»، مد را محصول تمایز طبقاتی می‌داند که از طبقات بالا به پایین منتقل می‌شود؛ به باور او، طبقات بالا مد را ابداع می‌کنند و طبقات پایین از آن تقلید می‌نمایند (آتشین صدف و خیری، ۱۳۹۹: ۶۱-۶۲). او همچنین معتقد است زنان به دلیل میل به دیده‌شدن، گرایش بیشتری به مد دارند (همان: ۶۴). بر این اساس، گرایش به خرید لباس به‌عنوان یک ویژگی رفتاری در میان زنان مطرح می‌شود، اما روزنامه‌های دوره مورد بررسی، این گرایش را به‌طور کلی و بدون توجه به تمایزات طبقاتی نقد می‌کردند. تفاوت اصلی در این است که زیمل مد را پدیده‌ای طبقاتی تحلیل می‌کند، در حالی که مطبوعات زنان را در تمام طبقات مورد خطاب قرار می‌دهند.

مدیریت دخل و خرج

منظور از مدیریت دخل و خرج در روزنامه‌ها، ایجاد تعادل اقتصادی در خانواده بود و «فناعت» راهکار اصلی برای رسیدن به این تعادل معرفی می‌شد. در بحث فناعت، برخی سیاستمداران خارجی ایرانیان را مردمی مسرف توصیف کرده بودند، اما روزنامه حشرات الارض این دیدگاه را نقد کرد (حشرات الارض، ۱۳۲۶ ه‍.ق، ش ۴: ۳). در طرح موضوع فناعت، بُعد جنسیتی نیز مطرح می‌شد. تیتیر «عَزَّ مَنْ قَنَعَ» در حبل‌المتین تهران بر این تأکید داشت که آغاز فناعت باید از مردان باشد. فناعت صرفاً پرهیز از مصرف اضافی نبود، بلکه جلوگیری از دست‌درازی به مال دیگران را نیز دربر می‌گرفت. طبق گزارش روزنامه، مصرف‌گرایی و طمع به تجملات می‌توانست مشکلاتی مانند از بین رفتن غیرت و بی‌عصمتی در خانواده ایجاد کند (حبل‌المتین تهران، ۱۳۲۵ ه‍.ق، ش ۱: ۱۵۰).

نمونه‌ای دیگر در سبیل‌الرشاد دیده می‌شود؛ در این روزنامه، ریاست خانه بر عهده مرد دانسته شده و تأکید شده که او باید وسایل آسایش خانواده را فراهم کرده و فناعت پیشه کند. از نگاه نویسنده روزنامه، اقتصاد مدیریتی موجب بقای نعمت و اقتصاد و لخرجانه سبب شکست است. مرد باید لوازم ضروری خانه همچون لبنیات، گوشت و سایر نیازها را فراهم کند و در سرمایه‌گذاری علمی برای فرزندان کوتاهی نکند. از دیگر وظایف او، پرهیز از ولخرجی معرفی شده است؛ زیرا اگر خرج و دخل هم‌خوانی نداشته باشد، خانواده دچار مشکل خواهد شد (سبیل‌الرشاد، ۱۳۴۲ ه‍.ق، ش ۲: ۲). در جمع‌بندی همین رویکرد نیز آمده است که اگر خانواده‌ای تمام درآمد سالانه خود را خرج کند و فناعت نداشته باشد، دچار بحران می‌شود (رهنما، ۱۳۲۶ ه‍.ق، ش ۲: ۲).

در مورد زنان نیز، اقتصاد و سیاست مصرف کالاهای داخلی یکی از مهم‌ترین موضوعات روزنامه‌ها بود. در یکی از گزارش‌ها، به حضور زنان و قول آن‌ها برای خرید پارچه‌های داخلی اشاره شده است؛ فناعت در استفاده از لباس‌های قدیمی، یکی از راهکارهایی بود که به کاهش نیاز به واردات کمک می‌کرد (انجمن تبریز، ۱۳۲۴ ه‍.ق، ش ۴: ۴). در روزنامه دانش، اعتراض فردی به نام میرزا یحیی منتشر شد که از تبلیغ فروش پارچه‌های خارجی انتقاد کرده و خواستار تبلیغ کالاهای ایرانی شده بود تا سود آن در کشور بماند و پول کمیاب هدر نرود. روزنامه در پاسخ نوشت که هدفش تشویق به خرید نبوده و صرفاً آگهی را منتشر کرده است (دانش، ۱۳۲۸ ه‍.ق، ش ۲: ۷). با این حال، در روزنامه صبح صادق خرید کالاهای داخلی به شدت توصیه شده است؛ زیرا موجب پیشرفت کشور و بی‌نیازی از بیگانگان می‌شد. این روزنامه راهکارهایی همچون ترویج پوشیدن لباس‌های داخلی توسط صاحب‌منصبان (صبح صادق، ۱۳۲۵ ه‍.ق، ش ۶۲: ۱) و ترویج این کالاها از سوی انجمن‌های تجار (همان، ش ۷۹: ۱)

را ارائه می‌کرد و خرید کالاهای خارجی را سبب ورشکستگی اقتصادی می‌دانست (همان، ش ۷۴: ۱). همچنین کالاهای خارجی را به سه دسته واجب، لازم و غیرضروری تقسیم می‌کرد: کالاهای واجب مانند دارو، کالاهای لازم همچون چای، و کالاهای غیرضروری شامل اسباب‌بازی و لوازم خرازی (همان، ش ۱۱۴: ۲). یادآوری می‌شود که از زمان امیرکبیر، تلاش‌هایی برای تأسیس کارخانه‌های حریربافی و ریسمان‌بافی صورت گرفته بود (بیرجندی و ناصری، ۱۳۹۴: ۱۳۲). در مجموع، روزنامه‌ها قناعت را پرهیز از تجمل و وابستگی به مال دیگران می‌دانستند و آن را به دلیل سختی‌های اقتصادی، کلید نجات خانواده معرفی می‌کردند. از نظر فردی، قناعت به حفظ اخلاق و تقویت اقتصاد خانواده کمک می‌کرد و از نظر اجتماعی، وابستگی به کالاهای خارجی را کاهش می‌داد. نقش زنان نیز در مدیریت خانه، کنترل هزینه و پس‌انداز، عامل مهمی در تحکیم قناعت محسوب می‌شد.

نتیجه‌گیری

بررسی مطالب مطبوعات دوره قاجار نشان می‌دهد که روزنامه‌ها با طرح مسئله مدیریت اقتصادی زنان، صرفاً وضعیت موجود را توصیف نکرده‌اند؛ بلکه در جهت بازتعریف جایگاه زنان در اقتصاد خانواده و جامعه، نقشی فعال ایفا کرده‌اند. این رویکرد با نظریه زیمل درباره نقش زنان در جوامع مبتنی بر اقتصاد پولی هم‌خوانی دارد. زیمل معتقد بود در چنین جوامعی، زنان مسئول ساماندهی مصرف و مدیریت منابع خانوادگی‌اند و اقتصاد پولی به شکل‌دهی رفتارهای اجتماعی آنان اثر می‌گذارد. تأکید مطبوعات بر پرهیز از اسراف، قناعت، پس‌انداز و خرید کالای داخلی نشان‌دهنده شکل‌گیری نوعی گفت‌وگو است. این گفت‌وگو با اهداف ملی‌گرایانه و اصلاحی عصر مشروطه مرتبط می‌شود؛ به‌گونه‌ای که روزنامه‌ها به ترویج کالای داخلی توجه ویژه داشتند تا وابستگی به واردات کالاهای غربی کاهش یابد؛ رویکردی که پیش از دوره مشروطه در مطبوعات یافت نمی‌شد. بر اساس چارچوب نظری زیمل، ولخرجی و اسراف به‌عنوان رفتارهایی ناسازگار با ارزش‌های پول، نیازمند اصلاح هستند. در این چارچوب، زنان به‌عنوان مدیران اصلی اقتصاد خانواده-نقش‌کلیدی در انتقال این ارزش‌ها به درون خانواده بر عهده داشتند. با این حال، یافته‌ها نشان می‌دهد ایفای نقش اقتصادی زنان همچنان با محدودیت‌هایی همراه بود و مشارکت آنان اغلب مشروط به اجازه یا کنترل مردان صورت می‌گرفت. مطبوعات با پرداختن به موانعی مانند ازدواج‌های اجباری، فقدان علاقه قلبی در ازدواج، ترس از ازدواج مجدد شوهر و ناکافی بودن درآمد خانواده، به محدودیت‌های ساختاری نقش‌آفرینی زنان اشاره کرده‌اند. این محدودیت‌ها با دیدگاه زیمل نیز هم‌سو است؛ زیرا در نگاه او، نقش‌های اجتماعی زنان تا حد زیادی به شرایط اقتصادی و قدرت مردان وابسته است. با بررسی نمونه‌هایی از این دست و همچنین انطباق

آن‌ها با نظریه زیمل، می‌توان جامعه قاجار را «جامعه‌ای در حال گذار» توصیف کرد. به این معنا که منابع روزنامه‌ای در تلاش بوده‌اند جامعه را به سمت پیشرفت و تغییر از وضع موجود هدایت کنند. در معنای دیگر، این وضعیت را نمی‌توان دقیقاً معادل «جامعه مدرن» به معنای کامل آن دانست؛ بلکه بیشتر باید آن را به منزله تلاش‌هایی برای گذر از وضع موجود در نظر گرفت. در مجموع، گفتمان مطبوعاتی قاجار درباره زنان را می‌توان تلاشی هم‌زمان برای اصلاح رفتار اقتصادی خانواده و مشارکت در شکل‌دهی به نظم اجتماعی و اقتصادی جدید در ایران دانست؛ موضوعی که نظریه زیمل نیز آن را در قالب رابطه میان اقتصاد پولی، ارزش‌های اجتماعی و نقش زنان در خانواده تأیید می‌کند.

References

- 'Alizāda-ye Bīrjandī, Zahrā; Nāṣerī, Akram (2015). Study of the economic participation of urban women in the Qajar era based on the reports of foreign tourists, *History of Iran after Islam*, year 6, number 11, p127-152. [In Persian]
- Āṭāšīn-Şadaf, 'Abd-al-Rezā, va Moḥammad K̄heyri (2012). Philosophical study of the relationship between lifestyle, money and fashion from the perspective of George Simmel, *Bi-Quarterly Scientific Research Journal Lifestyle*, year 6, number 10, 51-67. [In Persian]
- Bāgdār-e Delgoşā, 'Alī (1395 Sh.). *Nāma-hā-ye Zanān-e Īrānī*, bī-jā: Rowşangarān va Moṭāle'āt-e Zanān. [In Persian]
- Bahrāmī, 'Abd-Allāh(1363/1984). *Kāterāt-e 'Abd-Allāh Bahrāmī az āḳar-e salṭanat-e Nāşer-al-Dīn Şāh tā avval-e kūdetā*. Bī-jā: Enteshārāt-e 'Elmī. [In Persian]
- Brugsch, Heinrich (1367 Sh.). *Safarī be Darbār-e Solṭān-e Şāheh-Qerān (1859–1861)*, tarjoma-ye Ḥosayn Kord-Bačča, jeld 1, Tehrān: Eṭṭelā'āt. [In Persian]
- Dalmānī, Henri René (1335 Sh.). *Safar-nāma az Korāsān tā Baḳtiyārī: Moştamel bar Ṭarz-e Zendeġī, Ādāb va Rosūm, Awzā'-e Edārī, Ejtemā'ī, Eqtesādī, Felāḩatī va Şanāye'-e Īrān az Zamān-e Qadīm tā Pāyān-e Salṭanat-e Qājārīya*, tarjoma-ye Farreh-Vaşi (Homāyūn), Tehrān: Amīr Kabīr. [In Persian]
- Drouville, Gaspar (1388 Sh.). *Safar-nāma-ye Drouville*, tarjoma-ye Javād Moḩyī, Tehrān: Nīk-Farjām. [In Persian]
- Delriş, Boşri (1375 Sh.). *Zan dar Dawra-ye Qājār*, Tehrān: ḩowza-ye Honarī, Daftar-e Moṭāle'āt-e Dīnī-ye Honar. [In Persian]
- Durkheim, Emīl(1391 Sh). *Dars-hā-ye jāme'e-şenāsi: fizīk, aḳlāqīyāt va ḩoqūq*. Tarjome-ye Seyyed Jamāl-al-Dīn Mūsavī. Tehrān: Naşr-e Nī. [In Persian]
- Gomnām. Ālbom-e zanān-e darbār-e Qājār az majmū'e-ye Fīrūz Fīrūz Donyā-ye Zanān dar

'Aṣr-e Qājār. Bī-tā.

Gomnām (1363 Sh.). *Gozāreš-e Īrān be Sāl-e 1305 Q. / 1887 M. az Yek Sayyāḥ-e Rūs*, tarjoma-ye Sayyed 'Abd-Allāh, be ehtemām-e Moḥammad-Rezā Naṣīrī, Tehrān: Ketābkāna-ye Ṭahūrī. [In Persian]

Helleh, Herset (1394). Andīsheh-ye ejtemā'ī-ye Georg Simmel, tarjomeh-ye Shahnāz Masmī-Parast, Tehrān: Gol-Āzīn. [In Persian]

Kivisto, Pīter (1378 SH). Andīše-hā-ye bon-yādīn dar jāme'e-šenāsī. Tarjome-ye Manūchehr Ṣabūrī. Tehrān: Našr-e Ney. [In Persian]

Moghadam, Valentin (2016). Hidden in History: Women and Their Economic Role in Iran during the Qajar and Pahlavi Eras, translated by Sayyed Ḥosayn Qoreyṣī Kerīn va Qādīje Pahlavānī, Quarterly Journal of Modern History, number 16, 127-79. [In Persian]

Rice, Clara Colliver (1383 Sh.). *Zanān-e Īrānī va Rāh o Rasm-e Zendeḡī-ye Ānān: Safar-nāma-ye Clara Colliver Rice*, tarjoma-ye Asad-Allāh Āzād, Tehrān: Ketābdār. [In Persian]

Šarīfī Sā'ī, Moḥammad-Ḥosayn; Aramakī, Taqī Āzād (2021). Women in the Age of Patriarchy: A Historical Narrative of the Social and Cultural Status of Women in the qajar Period, Sociology of Culture and Art, year 3, number 2, p 102-122. [In Persian]

Simmel-Georg (1400) Falsafe-ye Pūl, tarjome-ye Javād Ganjī, Šāleḥ Najafī, Tehrān, Našr-e Markaz. [In Persian]

Sheil, Mary (1368 Sh.). *Kāṭerāt-e Lady Sheil: Hamsar-e Vazīr-e Moḡtār-e Engeliš dar Awāyel-e Saḡānat-e Nāšer-al-Dīn Šāh*, Tehrān: No. [In Persian]

Ṭabīb, Ferešta; Faṣḡhī, Sīmīn (2024). Prostitution of women in Tehran from the Qajar era (Nasseri era) to the end of the Pahlavi period, Cultural History Studies, year 16, number 61, p 126-85. [In Persian]

Wishard, John (1363 Sh.). Bīst Sāl dar Īrān, tarjoma-ye 'Alī Pīrnīyā, bī-jā: Novīn. [In Persian]

Wills, Charles James (1368 Sh.). *Īrān dar Yek Qarn-e Piš*, tarjoma-ye Gōlām-Ḥosayn Qara-Gozlū, bī-jā: Eqbāl. [In Persian]

Zanjānī, Shayḡ Ebrāhīm (bī-tā). *Sargozašt-e Zendeḡānī-ye Man: Kāṭerāt-e Shayḡ Ebrāhīm Zanjānī*, be ehtemām-e Gōlām-Ḥosayn Mīrzā Šāleḥ, Ālmān: Nīmā. [In Persian]

Newspapers

Adab (1319 Q.). jeld 1, šomāra 21, 26 Moḡarram.

Adab (1321 Q.). jeld 2, sāl 3, šomāra 30, došanba 12 Ša'bān.

'Ālam-e Nesvān (1339 Q.). sāl 1, šomāra 2, Šafar.

'Ālam-e Nesvān (1339 Q.). sāl 1, šomāra 3, Rabī' al-Ṭānī.

'Ālam-e Nesvān (1340 Q.). sāl 2, šomāra 5, Ramažān.

'Ālam-e Nesvān (1341 Q.). sāl 3, š. 2, Rabī' al-Awwal.

- Ālam-e Nesvān* (1341 Q.). sāl 3, š. 3, Jomādā al-Awwal.
- Ālam-e Nesvān* (1341 Q.). sāl 3, š. 4, Rajab.
- Ālam-e Nesvān* (1341 Q.). sāl 3, šomāra 5, Ramažān.
- Ālam-e Nesvān* (1343 Q.). sāl 5, šomāra 2, Ša‘bān.
- Anjoman-e Tabrīz* (1324 Q.). š. 41, 25 Dī‘l-Hejja.
- Dāneš* (1328 Q.). šomāra 1, 10 Ramažān.
- Dāneš* (1328 Q.). šomāra 2, panjšanba 24 Ramažān.
- Dāneš* (1328 Q.). šomāra 6, panjšanba 7 Dī‘l-Qa‘da.
- Ḥabl al-Matīn, Tehrān* (1325 Q.). sāl 1, šomāra 103, panjšanba 19 Rajab.
- Ḥabl al-Matīn, Tehrān* (1325 Q.). sāl 1, šomāra 150, došanba 27 Ramažān.
- Ḥabl al-Matīn, Tehrān* (1325 Q.). sāl 1, šomāra 175, yekšanba 24 Šawwāl.
- Ḥašarāt al-Arz* (1326 Q.). šomāra 4, 8 Rabī‘ al-Awwal.
- Ḥekmat* (1315 Q.). š. 243, 5 Dī‘l-Hejja.
- Īrān-e Now* (1327 Q.). šomāra 16, yekšanba 26 Ša‘bān.
- Jārčī-ye Mellat* (1329 Q.). šomāra 10, šanba 17 Rabī‘ al-Awwal.
- Kowkab-e Dorrī* (1325 Q.). sāl 3, š. 2, yekšanba dovvom-e Šafar al-Mozaffar.
- Qalam-e Āzād* (1341 Q.). sāl 1, šomāra 5, sešanba 16 Dī‘l-Hejja.
- Rahnāmā* (1326 Q.). š. 22, sešanba 5 Rabī‘ al-Awwal.
- Sabīl al-Rašād* (1342 Q.). sāl 1, š. 2, čahāršanba 16 Šawwāl.
- Šāhanšāhī* (1324 Q.). š. 19, sešanba 5 Rabī‘ al-Ṭānī.
- Šokūfe* (1332 Q.). sāl 2, š. 21, 20 Dī‘l-Hejja al-Ḥarām.
- Šokūfe* (1333 Q.). sāl 3, šomāra 12, došanba 23 Rajab.
- Šokūfe* (1332 Q.). š. 11, sešanba 12 Rajab.
- Šobḥ-e Šādeq* (1325 Q.). š. 62, panjšanba 8 Jomādā al-Awwal.
- Šobḥ-e Šādeq* (1325 Q.). š. 74, šanba 24 Jomādā al-Awwal.
- Šobḥ-e Šādeq* (1325 Q.). š. 79, panjšanba 29 Jomādā al-Awwal.
- Šobḥ-e Šādeq* (1325 Q.). š. 114, sešanba 17 Rajab al-Morajjab.
- Mer’āt-e Jonūb* (1329 Q.). šomāra 4, došanba 28 Moḥarram.
- Mer’āt-e Jonūb* (1329 Q.). šomāra 22, 21 Jomādā al-Ṭānīya.
- Nāma-ye Bānovān* (1339 Q.). š. 5, 27 Moḥarram.
- Nāma-ye Bānovān* (1339 Q.). š. 10, 8 Rajab.
- Nāma-ye Bānovān* (1339 Q.). š. 13, 5 Šawwāl.
- Nedā-ye Eslām* (1325 Q.). š. 17, jom‘a 11 Rabī‘ al-Ṭānī.
- Nedā-ye Vatan* (1325 Q.). š. 83, panjšanba 9 Ramažān.
- Nedā-ye Vatan* (1326 Q.). š. 213, šanba 25 Šafar.

Zabān-e Zanān (1338 Q.). š. 25, sāl 2, šanba 25 Ša'bān.

Journals

Bahlūl (1335 Q.). š. 8, Šanba 11 Dī'l-Hejja.

Felāḥat va Tejārat (1297 Q.). š. 5, 1 Jawzā, Yū'et Yīl.

Tanbīh (1325 Q.). sāl 1, š. 1, Ğorra-ye Rabī al-Tānī.

Tanbīh (1325 Q.). š. 6, Sešanba 5 Jomādā al-Tānī.

Intentionally Left Blank

شعبہ تحقیقات علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرنال جامع علوم انسانی